

Отпуштање Јевреја службеника Општег југословенског банкарског друштва а.д. 1940. године

Апстракт: У Краљевини Југославији је отпуштање Јевреја из немачких фирми почело још 1938. године. Овај чланак посвећен је једној, по својој суштини сличној појави, с тим што је реч о усљанови која је, према свим тада важећим законима Краљевине, била југословенска.

Од доласка националсоцијалиста на власт у Немачкој 1933. године антисемитизам се ширио европским државама управо онако како се ширио немачки привредни, културни, политички и војни утицај. Велики таласи јеврејских избеглица из Немачке, а касније и Аустрије и Судетске области, сливали су се у годинама после 1933. и ка југословенским границама. Та избегличка плина носила је са собом опасност не само угрожавања спољнополитичких настојања југословенских власти да успостави и одржи добре односе са моћним суседима попут фашистичке Италије и од аншлуса 1938. године и Трећег рајха, већ је носила и опасност од унутрашњих политичких проблема као што је било подстицање антисемитизма. И док је прва опасност већ у време владе Милана Стојадиновића успешно отклањана, друга је неминовно узимала све више маха, усрдно подстицана од извесних профашистичких и десничарских покрета и организација.¹

У раздобљу од 1938. до 1941. године филосемитски текстови, публикације и брошуре су због малог тиража и у већини случајева анонимности аутора, имали ограничен утицај на југословенско јавно мњење, док је много већи утицај имала антисемитска пропаганда, пошто су јој била доступна и новинска гласила као „Време” или „Балкан”. Уздржаност високотиражних листова „Политике” и „Правде” наметала је утисак југословенским Јеврејима да се налазе у држави која их сматра једним од својих важних унутрашњих политичких проблема.² У

1 Милан Ристовић, „Југославија и јеврејске избеглице 1938–1941” у: *Историја XX века*, 1996, бр. 1, 21–41; Harriet Pass Freidenreich, *The Jews of Yugoslavia. A Quest for Community*, Philadelphia, 1979, 180.

2 Наташа Ђука, „Антисемитизам и критика антисемитизма у београдској брошури 1933–1945”, у: *Годишњак за друштвену историју*, 1994, I, св. 3, 283–300; Небојша Поповић, *Јевреји у Србији 1918–1941*, Београд, 1997, 164–170.

позадина таквог стања био је велики немачки економски и политички утицај на званичну југословенску политику, који је крајем 1940. године довео, први пут у историји Краљевине Југославије, до увођења дискриминаторских мера према Јеврејима југословенским држављанима. Наиме, 5. октобра 1940. године Министарски савет је, без званичног образложења мотива, донео две антисемитске уредбе, од којих се првом практично забрањивало пословање свим велетрговинама животним намирницама ако су им власници или сувласници били Јевреји, док се другом уредбом водио тзв. *numerus clausus*, којим се проценат јеврејских ученика и студената морао свести на ниво процентуалног јеврејског удела у укупном становништву.³

Три месеца пре доношења тих уредаба, Опште југословенско банкарско друштво А.Д. је без знања и одобрења југословенских власти отпустило око 40 својих службеника јеврејског порекла. Било је то прво масовно отпуштање Јевреја из једне, правно гледано, југословенске институције. Изузев симболичне манифестације струковне солидарности, оличене у једном протестном тексту Гласника Савеза банковних чиновника, тај догађај није имао готово никаквог одјека у тадашњој југословенској јавности.⁴ Разлог томе можда лежи и у самој историји те банке.

I

Опште југословенско банкарско друштво А.Д. основано је 29. децембра 1927. године, претварањем некадашње загребачке и београдске филијале бечке банке *Wiener Bank-Verein* у акционарско друштво домицилирано у Краљевини СХС.⁵ Реч је о томе да је југословенска државно-привредна политика двадесетих покушавала да разним мерама постигне контролу над установама страног капитала, које су, пошто им је централа била у иностранству, лако измицале тој контроли. Међутим, непостојање довољне акумулације код домаћих привредника и немогућност тада владајућих кругова да, услед познатих политичких прилика, са више енергије раде на привредној политици, довеле су до тога да су централе у иностранству с временом прибегле претварању својих филијала у самосталне „југословенске“ банке. Страни држављани су тако остајали власници новооснованих банака, односно акција.⁶

Управо такву судбину имале су загребачка и београдска филијала *Wiener Bank-Verein*, мада се у самом стању власништва догодила извесна промена. То није била последица привредне политика Краљевине СХС, већ новонасталих прилика у самој централи у Бечу, где је куповином знатног пакета акција један велики банкарски конзорцијум, на чијем се челу налазила белгијска банка *So-*

3 *Hariet Pass Freidenreich*, н.д., 239–242.

4 Види: *Гласник банкарских, осигуравајућих, трговачких и индустријских службеника*, Загреб, бр. 10, 11.9.1940.

5 Архив Југославије, Министарство трговине и индустрије (65), ф. 2111, досије Општег југословенског банкарског друштва а.д., ВИ бр. 5637, 29.12.1927.

6 *Сергије Димитријевић, Владовина страног капитала у бившој Југославији*, Београд, 1958, 2–11; *Исти, Привредни развој Југославије од 1918–1941*, Београд, 1962, 42; Институт за историјска питања, Елаборат о британском капиталу у Југославији 1918–1941, његова економска, политичка и обавештајна улога, Београд, 1951, 1–18.

ciété Générale de Belgique, стекао право учествовања у оснивању Општег југословенског банкарског друштва. Остале чланице конзорцијума биле су: *Banque Belge pour l'Étranger* (филијала *Société Générale de Belgique*, која је због обима самосталних послова имала централу у Паризу и носила други назив), а и две швајцарске банке: *Banque Commerciale de Bâle* и *Basler Handelsbank*. У ту групу банака оснивача је преко *Wiener Bank-Verein* ушла и једна немачка банка: *Deutsche Bank und Disconto Gesellschaft*. Почетком тридесетих година, *Banque Commerciale de Bâle* учествује у фузији чешког *Wiener Bank-Verein* са Чешком Унион банком у Прагу, па преко ње у Опште југословенско банкарско друштво продире и чешки капитал.⁷ Године 1934. дошло је до нових промена у бечком банкарству, када је фузионисањем две некадашње банке: *Österreichische Credit Anstalt für Handel und Gewerbe* и *Wiener Bank Verein*, створена банка: *Österreichische Creditanstalt-Wiener Bankverein*. *Credit Anstalt...* банка је посредно, преко групе *Rothschild* била, у јаким везама са лондонским Ситијем, па је том фузијом у Опште југословенско банкарско друштво продро и британски капитал, који се и преко ње (бечким каналима) ангажовао у југословенској привреди.⁸ Све до 1938. године однос акционарског капитала изгледао је овако: 50,3% акција поседовала је *Wiener Bank Verein*, односно *Österreichische Creditanstalt-Wiener Bankverein*, 38,3% белгијска банка *Société Générale de Belgique*, односно *Banque Belge pour l'Étranger*, *Basler Handelsbank* 5,4% и Чешка Унион банка 40,0% акција.⁹

Основано као приватно акционарско друштво, Опште југословенско банкарско друштво подлегало је законским прописима о акционарским друштвима Краљевине СХС. Министарски савет је још у новембру 1919. године донео одлуку да сва акционарска друштва која се оснивају или своју делатност проширују на целу територију државе, морају имати одобрења Министарства трговине и индустрије.¹⁰ То министарство је давало и специјална одобрења у случајевима када се оснивају акционарска друштва која су афилиције страних предузећа или банака, односно када међу оснивачима има и страних држављана као што је био случај и са Општим југословенским банкарским друштвом.¹¹

На Предходном (оснивачком) Збору акционара који је одржан 10. фебруара 1928. године у Београду, утврђена су „Правила Општег југословенског банкарског друштва“, одобрена је оснивачка главница у висини од 100 милиона динара и изабрани су чланови Управног и Надзорног одбора. Какав је значај за стране улагаче било оснивање те банке, може се видети и по личностима које су ушле у прву поставу Управног одбора: Жорж Тенис, бивши белгијски министар председник, председник Међународне економске конференције у Женеви за 1927. годину и председник Међународне трговачке коморе; Пол Рамло, ге-

7 „Опште југословенско банкарско друштво и његова фамилија у усходејој линији“, у: „Анализа биланса“ додаток *Народном благодјељану*, II, 20, 17.5.1930, 87–89; и: „Опште југословенско банкарско друштво и његови заштитници из иностранства“, у: Исто, IV, 36, 3.9.1932, 267–275.

8 АЈ, Опште југословенско банкарско друштво А.Д. (151 – фонд у раду), интерни циркулар Дирекције банке у Београду, бр. 61, 30.6.1934; Институт за историјска питања, наведени елаборат, 104.

9 Милан Ристовић, *Немачки „Нови поредок“ и Југоисточна Европа 1941/1942–1944/1945, Планови о будућности и пракса*, Београд, 1991, 240.

10 *Службене новине Краљевине СХС*, бр. 161, 13.12.1919.

11 Феликс Кохн, *Трговачки и правни лексикон*, Осиек, 1937, 16.

нерални директор и члан Управног одбора Banque Belge pour l'Étranger – Брисел; Анри Деве, члан Управног одбора Banque Belge pour l'Étranger – Брисел; Рихард Фанта, генерални конзул – Беч; Алфред Хајнцхајмер, директор Wiener Bank Verein – Беч; Оскар Полак, директор Wiener Bank Verein – Беч; др Макс Бругер, директор Banque Commerciale de Vale; Хуго Вајнбергер, директор Хрватске подружнице Wiener Bank Verein – Загреб; др Василије И. Јовановић, министар на располагању – Београд; др Владимир Ђорђевић, индустријалац – Београд; Никола Берковић, директор Земаљске банке за Босну и Херцеговину и председник Трговачке коморе – Сарајево; Владимир Арко, индустријалац и председник Трговачке и обртничке коморе – Загреб; др Милан Марић, председник „Англо-југословенског Петролејског Д.Д.” – Загреб; др Иво Бенкович, адвокат – Љубљана; др Иван Рибар, адвокат и Влајко Гођевац, трговац – Београд. Ништа мање значајна имена су се наша у Надзорном одбору: Роберт Гед, генерални директор Banque Belge pour l'Étranger – Брисел; др Адолф Каниц директор Wiener Bank Verein – Беч; Јулиус Ингбер, генерални директор Wiener Bank Verein – Беч; Павле Мијатовић, адвокат – Београд; Фрањо Браум, генерални директор „Таника Д.Д. за прераду и промет производа од коже” – Загреб; Адолф барон Цувај, генерални секретар Трговачке и обртничке коморе – Загреб; Јован Крсмановић и Живко Богдановић, рентијери – Београд.¹²

Од укупно 18 страних представника који су од 1928. до 1940. године прошли кроз Управни одбор те банке, њих осморо били су Јевреји. Међу њима су и већ поменути: Рихард Фанта, у Управном одбору од 1928. до 1935. године, Алфред Хајнцхајмер, од 128. до 1936. године, Хуго Вајнбергер, од 1928. до 1933. године, Оскар Полак, 1928. и од 1937. до 1938. године, као и Голтиб Моравец, директор Чешке Унион банке, у Управном одбору од 1929. до 1933. године када га наслеђује други директор исте банке, Ото Фронд, до 1939. године; Алфред Шварц, директор Wiener Bank Verein 1929. и од 1934. до 1938. године и Едмунд Голдшмит генерални директор Banque Belge pour l'Étranger и представник страног капитала у Општем југословенском банкарском друштву од 1931. до 1939. године. У Надзорном одбору су у исто то време била три члана од укупно шест чланова страних представника: Јулијус Ингбер, од 1928. до 1932. године, др Адолф Каниц, од 1928. до 1939. и Јозеф Вајл, заменик директора Wiener Bank Verein од 1930. до 1935. године.¹³ У одборе су, као што се из поменутог списка види, сем странаца – правих власника, ушла и домаћа лица често називана и „штротани”. Њима се додељивао изванредан део акција због одржавања зборових акционари и због избора Управног и Надзорног одбора.¹⁴ То су биле личности са јаким везама и утицајем у државној управи, преко којих се одржавао контакт са најзначајнијим привредним и политичким чиниоцима у земљи. Међу најпознатијим штротанима у Општем југословенском банкарском друштву био је и Јеврејин др Милан Марић, члан Управе банке од 1928. до 1939. године, који је, осим што је био председник „Англо-југословенског Петролејског Д.Д.” у Загребу, био и сувласник познате југословенске фирме „Хинко Мајер и друг” и

12 АЈ – 151, записник се Претходног Збора акционара, 10.2.1928, са „Правилима” банке.

13 АЈ – 151, записници са Зборових акционара (I–X), од 1928. до 1940. године.

14 Владимир Розенберг, *Иностранци кацијал у југословенској привреди. У банкарству, индустрији, трговини, транспорту, осигурању и осталим гранама привредне делатности*, Београд, 1937, 5.

члан масонске ложе „Либертас” у Загребу. Услед растућег антисемитизма он је 1938. године, тада и у улози турског конзула у Загребу, прешао у хришћанство.¹⁵ Међу именима акционара са оснивачког збора посебно се издваја име адвоката Рафаила Финца, члана Ционистичког удружења Југославије од 1921. године, председника Београдских јеврејских општина за године 1920, 1922. и 1926, истакнутог функционера Савеза јеврејских вероисповедних општина Југославије и једног од оснивача бенеберитске ложе „Србија” 1911. године.¹⁶

II

У смислу чл. 35 „Правила Општег југословенског банкарског друштва”, која су прихваћена на оснивачком збору акционара у фебруару 1928. године, установљен је и правилник о служби намештеника те банке, који је, по мишљењу Савеза банковних чиновника Краљевине Југославије, био један од најстрожих таквих правилника у земљи.¹⁷ Разлог вероватно лежи у чињеници да су законски прописи Краљевине, који су се односили на „службопримце” у банкама и осигуравајућим друштвима, умногоме били повољнији, али да своју примену нису нашли у правилнику те банке.¹⁸ Према њиховој оцени, он углавном говори „... само о дужностима намештеника, док је једино њихово право – на мјесечну плату... У скоро сваком другом ретку правилника наилази се на ријечи намештеник је дужан или има дужност”.¹⁹ Да таква оцена није претерана, види се и из самих одредаба тога правилника. Тако се у параграфу 6 каже: „ако намештеник изостане ради болести, дужан је да се даде прегледати по званичном лијечнику”, док параграф 8 каже: „трајање и распоред радног времена одређује дирекција. Сваки намештеник је дужан, да према потреби такође и благоданом врши службу”. У том смислу посебно је занимљив параграф 11, у коме се каже: „сваки намештеник има прије него ли склопи брак, исходити приволу дирекције. Ова му се привола може ускратити само у случају, ако његови приходи недотјечу, да покрију трошкове сталезу примјереног кућанства”, док су према параграфу 19 сви намештеници Друштва подређени искључиво дисциплинској власти Дирекције.²⁰

Од 1928. до 1940. године број службеника у Општем југословенском банкарском друштву је од почетних 131, у време економске кризе, после редукације персонала, пао на само 95 запослених. Од 1935. до 1937. године број службеника се поново повећао до рекордних 144, да би 1940. године (пре отпуштања јеврејских службеника) запослених било скоро исто као и у години оснивања – 132. Све до 1938. завод у Загребу је запошљавао највећи број: од 99 службеника 1928. до 67 у 1938. години. Због уобичајене праксе честог премештања службе-

15 Hariet Pass Freidenreich, н.д., 110, 158.

16 Hariet Pass Freidenreich, н.д. и Небојша Поповић, н.д., на више места.

17 Види нап. бр. 4.

18 *Службене новине Краљевине Југославије*, Закон о радњама, бр. 62, 9.11.1931.

19 Види нап. бр. 4.

20 АЈ – 151, „Правилник о служби намештеника Општег југословенског банкарског друштва а.д. у смислу друштвених правила”.

ника из једне у другу филијалу, а услед немогућности увида у персоналне досијее завода у Загребу и филијале у Љубљани, број јеврејских службеника овде је само оквирно одређен на 35 у раздобљу од 1928. до 1940. године. Са сигурношћу је утврђено да је 11 јеврејских службеника, преузетих из „Хрватске подружнице“ Wiener Bank Verein у Загребу 1928. године, остало у овом заводу све до одлуке о отпуштању неаријевских службеника 1940. године. Међу њима најистакнутија личност био је Мавро Кандел, који је у тој „подружници“ био још од 1908. године. Након пензионисања Хуга Вајнбергера 1933. године, постављен је за директора овог завода.²¹ Од 1927. до 1930. године, он је био члан и благајник беневеритске ложе „Загреб“, а од 1935. године, оснивач и члан Велике југословенске ложе „Независтан орден Бен Берит“.²² Заменик директора овог завода такође је био Јеврејин Рудолф Маркус, који је ту дошао 1913. године, а и двојица прокуриста – др Едуард Мандолфо и Рудолф Вајл, први у „подружници“ од 1912, а други од 1921. године.²³

Ситуација око утврђивања броја јеврејских службеника у филијали Љубљана је још тежа. Тамо се укупан број службеника кретао од 8 запослених 1931. године, када је филијала основана, до 13 у 1938. години. На основу списка персонална банка, може се закључити да је повремено било јеврејских службеника, али да су они долазили из завода у Загребу и то на одређено време. Утврђено је да 1940. године, у време отпуштања неаријевских службеника из банке, у тој филијали није радио ниједан јеврејски службеник.²⁴

Што се завода у Београду и филијале у Новом Саду тиче, ту је ситуација око утврђивања броја јеврејских службеника другачија. У централу у Београду број запослених службеника кретао се од 69 – 1928. године до 46 – 1938. године. Ако се има у виду да је у време економске кризе и смањеног обима пословања банке, број запослених службеника у Београду био само 34, број од 46 запослених, заправо, представља благи пораст у односу на претходни период. Међу запосленим службеницима који су тада радили у београдском заводу, била 42 Јеврејина, од којих је 18 преузето из бивше филијале Wiener Bank Verein у Београду. До 1935. године је било запослено 15 јеврејских службеника, што значи нешто мање од половине укупног броја запослених. Тај однос је до 1938. године смањен на једну трећину што због премештања тих службеника у друге филијале, што због њиховог добровољног напуштања службе.²⁵ Дугогодишњи директор централе у Београду био је Јеврејин Давид Хохнер. Он је након завршетка Правног факултета у Београду 1913. године, радио као инспектор треће класе у Министарству трговине и индустрије. У децембру 1921. године подноси оставку и прелази у новоосновану филијалу Wiener Bank Verein у Београду. Још 1919. године он је, као један од оснивача, ушао у Привремени одбор Савеза јеврејских вероисповедних општина Југославије, чији је функционер остао све до 1940. године.²⁶ Његова „десна рука“ у централу у Београду био је др Жељко

21 АЈ – 151, грађа везана за персонал банке (1928–1940).

22 Hariet Pass Freidenreich, н.д., 123.

23 Види нап. бр. 21.

24 Исто.

25 АЈ – 151, персонални досијеи службеника завода у Београду и филијале у Новом Саду (1928–1940).

Полак, који је 1933. ту постављен за заменика директора. Након завршетка Правног факултета у Загребу 1916. године, па све до оснивања Општег југословенског банкарског друштва 1928. године, радио је у Српско-француској банци као прокуриста. У том заводу је дуго радио и Рафаило Алкалај, брат Арона Алкалаја, генералног секретара Државне хипотекарне банке и председнике Велике југословенске беневеритске ложе, а и Феликс Брамер-Марковић, син директора Прве српске земљорадничке банке, а касније директора дунавског кредитног завода у Београду. Све до 1932. године, један од заменика директора овде био је и Јеврејин Ладислав Шајбер, који је те године премештен у новосадску филијалу. О њему нема готово никаквих података сем што се зна да је у Новом Саду био и члан Надзорног одбора „Фабрике порцелана и мајолике Д.Д.“.²⁷

Филијала у Новом Саду је основана још 1929. године. Број службеника је ту углавном бележио пораст од 12 у години оснивања, до 21 – 1938. године. Број службеника јеврејског порекла кретао се око 17, с тим што их је најмање петоро 1929. године ту прешло из завода у Београду и Загребу. Занимљив је податак да су све до 1940. године Јевреји ту чинили половину од укупног броја запослених службеника.²⁸

Један од разлога за такву бројност јеврејских службеника свакако је и степен њихове образованости, а и знање страних језика. Више од половине укупног броја запослених Јевреја у Београду и Новом Саду (њих 28) говорило је два или више страних језика, а исти тај број је завршио трговачке академије, углавном у Земуну, Београду, Загребу или у Солуну, Бечу и Грацу, док је само њих 18 имало завршених 6 до 8 разреда гимназије или завршену средњу трговачку школу.²⁹

III

Једна од последица велике економске кризе између два светска рата било је и све интензивније окретање немачких индустријских кругова ка концепцији „великог привредног простора“ („Grossraumwirtschafts“), која је подразумевала освајање привредних позиција и стварање привредног монопола у земљама Средње и Југоисточне Европе, међу којима је Краљевина Југославија заузимала значајно место. Трећи рајх је управо у том контролисању привредног живота и развоја југоистока, уз елиминисање сваке конкуренције, видео успешан начин за успостављање и политичке доминације.³⁰ У лето 1936. године отпочело је деловање те нове привредне организације, а годину дана касније, из разговора министра привреде и председника Reichsbanke Хајлмара Шахта са белгијским банкарима, постало је јасно да је управо немачким банкама намењена улога и претходнице која отвара врата делотворнијем функционисању политичког при-

26 Исто и: Hariet Pass Freidenreich, н.д., 102; Небојша Поповић, н.д., 44.

27 Види нап. бр. 25.

28 Исто.

29 Исто.

30 Милан Ристовић, н.д., 10–46.

тиска и утицаја.³¹ У пракси се то могло видети одмах након прикључења Аустрије Трећем рајху 1938. године, када је сав капитал аустријских банака, па и онај Creditanstalt-Wiener Bankverein прешао у немачке руке, односно под контролу немачког концерна Deutsche Bank. Исту судбину је доживео и чешки капитал након разбијања Чехословачке, док се 1938. из Општег југословенског банкарског друштва повукао и британски капитал.³²

За немачке финансијске кругове је велики значај имала чињеница да је удео страног капитала у приватном банкарству Краљевине Југославије био толико велики (62%) да је могао да контролише државну кредитну политику.³³ Окупљени заједно са другим немачким и аустријским привредницима у посебни „Средњоевропски привредни савет“ („Mitteleuropäische Wirtschaftstag“ – MWT), у којем је све до 1941. године била концентрисана немачка привредна (и политичка) моћ, основали су 1936. године Југословенско-немачку трговачку комору. Њен основни циљ био је интензивирање немачког привредног продора у Југославију, уз истовремено организовање јаке привредне обавештајне службе.³⁴ Зато се исте године у Београду нашао Герингов специјални изасланик за југоисточну Европу Франц Нојхаузен, док је за председника коморе постављен Георг Саал. Први је ускоро ушао у Управни одбор, а други у Дирекцију Општег југословенског банкарског друштва. Заједно са једним од челника већ поменути организације MWT Херманом Јозефом Абсом, одиграли су кључну улогу при преласку те банке под потпуну контролу немачког капитала.³⁵ Пошто је освајањем западноевропских држава током 1940. године под немачки утицај потпао и белгијски капитал, Société Générale de Belgique је била принуђена да своје већ смањено учешће од 37,5% акционарске главнице у Општем југословенском банкарском друштву пренесе на Creditanstalt-Wiener Bankverein, односно Deutsche Bank, чиме је задатак у потпуности био обављен и та банка постаје права немачка банка. Штавише, она је главни канал финансирања скоро свих немачких подухвата, па чак и оних који нису имали никакве привредне већ политичке и обавештајне циљеве. Југословенске власти су морале да прихвате чињеницу да је Опште југословенско банкарско друштво постало водећа немачка банка на Балкану, која је под својом контролом држала велике улоге у југословенској дрвној, текстилној и прехранбеној индустрији. Својим финансијским утицајем практично је вршила притисак на југословенске привреднике да се што интензивније повезују са фирмама на немачкој територији, чиме је истовремено подстицала даље јачање немачког утицаја. Тиме је и отпуштање јеврејских службеника из те банке било само питање времена.³⁶

31 Le Dr Schacht a Bruxelles y: *L'illustration*, бр. 4912, Париз, 24.4.1934, 435.

32 АЈ – 65 – 2111, копија акта бр. 1826, 13.11.1939. у којем Посланство КЈ у Лондону извештава МИП КЈ да је Опште југословенско банкарско друштво А.Д. у Енглеској стављено на „црну листу“ као непријатељска банка.

33 Сергије Димитријевић, *Страни капитал у привреди бивше Југославије*, Београд, 1952, 16.

34 Милан Ристовић, н.д., 116.

35 АЈ – 151, записници и извештаји са седница Управног одбора за пословну 1938. и 1939. годину; Државни секретаријат за унутрашње послове ФНРЈ, Управа државне безбедности, Књ. II, *Немачка обавештајна служба у саврој Југославији*, Београд, 1955, 32, 159–160.

36 Милан Ристовић, н.д., 232; АЈ – 151, види грађу Дирекције Општег југословенског банкарског друштва 1930–1940.

Управо онако како је капитал банака – оснивача Општег југословенског банкарског друштва од 1938. године долазио под немачку контролу, тако су и на положаје у Управном и Надзорном одбору полако долазили и њихови представници. Још исте године је, заједно са генералним директором Banque Belge pour l'Étranger – Едмундом Голдшмитом, за представника страног капитала био постављен и већ поменути Георг Саал, с тим што је услед промењеног односа Голдшмит био принуђен да се годину дана касније повуче из Управног одбора, заједно са још два преостала јеврејска члана: др Миланом Марићем и Отом Фрондом. На њихово место дошли су Херман Јозеф Абс, као члан дирекције Deutsche Bank из Берлина, др Лудвиг Фришер, члан дирекције Creditanstalt-Wiener Bankverein из Беча и Франц Нојхаузен, као генерални конзул.³⁷ Њега је Инострана организација нацистичке странке још 1933. године одредила за свог повереника за Југославију са главним циљем прикупљања података о разним личностима и фирмама, а нарочито оним којим би немачко привредно вођство желело да ступи у везу. Управо захваљујући Нојхаузену и њему поверљивим људима, извршен је до 1940. године налог те организације о достављању списка свих Јевреја запослених у Општем југословенском банкарском друштву.³⁸ Већ средином исте године донета је и коначна одлука да се изврши „аризација персонала банке“ и то тако што би до 31. децембра 1940. године у служби остали само „аријски службеници“.³⁹ Та одлука која је очигледно донета у врховима државне управе Трећег рајха, била је предмет посебне расправе на XXIV седници Управног одбора банке 12. јула 1940. године. Наиме, у дневном реду седнице она се као таква ни не помиње, већ је уклопљена у тачку 2, као предлог да се од добити за пословну 1939. створи посебан резервни фонд – „у циљу покрића изванредних издатака у вези са редукцијом персонала који ће се закључити на овој седници“. На тај начин су југословенски чланови Управе – др Иво Бенкович, Никола Берковић, др Василије И. Јовановић, др Иван Рибар – били доведени пред свршен чин. Директор Земаљске банке за Босну и Херцеговину Никола Берковић је био једини који је тада покушао да за те службенике нешто учини, бар у смислу померања рока или спровођења једне либералније форме која би се огледала у добровољном иступању тих службеника до половине 1941. године. Он је посебно имао у виду чињеницу да је реч о знатном броју службеника и функционера, од којих се половина налазила у тој банци од самог њеног оснивања. Не добивши никакву подршку од других чланова Управе, на крају се и сам приклонио тој одлуци.⁴⁰

Само неколико дана касније о томе су усмено обавештени и сви службеници Општег југословенског банкарског друштва, а већ 30. јула 1940. у београдску дирекцију стигло је писмо службеника филијале Нови Сад извесног Ханса Прохаске, у коме их обавештава да је након посете директора Саала и разговора који је он водио са службеницима те филијале, тамо наступило „потпуно расуло“. Наиме, дан након Саалове посете, на одмор је отишао заменик

37 АЈ – 151, записници и извештаји са седница Управног одбора за пословну 1939. и 1940. годину.

38 Државни секретаријат за унутрашње послове ФНРЈ, Управа државне безбедности, Књ. II, н.д., Београд, 1955, 34–51.

39 Види нап. бр. 37.

40 АЈ – 151, записник са XXIV седнице Управног одбора, 12.7.1940.

директора и руководиоца те филијале Ладислав Шајбер, оставивши без икаквих инструкција свог заменика прокуристу Мургића. Остали јеврејски службеници (њих 10 од укупно 21 запосленог), ако нису следили Шајберов пример, трудили су се да „пасивном резистенцијом” онемогуће сваки даљи рад филијале. Није искључено да се слична ситуација догађала и у Загребу, где је тада било запослено 13 јеврејских сдлужбеника од укупно 56, али су зато неки од њих били на кључним позицијама: Мавро Кандел као директор, Рудолф Маркус као заменик директора, Рудолф Вајл и др Едуард Мандолфо као прокуристи и Александар Гутентаг као шеф одељења. У Београду је од укупно 51 запосленог било 16 службеника Јевреја, међу којима и директор Давид Хохнер, заменик директора др Жељко Полак, прокуриста Мајер Алкалај и шеф одељења Хајим Вдман. Овде је 20. јула 1940. године Дирекција, увођењем забране окупљања и задржавања службеника у просторијама банке након радног времена, настојала да спречи стварање околности сличних онима у филијали Нови Сад. Међутим, како је ситуација у банци постајала све компликованија и како се више нису могли обављати ни редовни послови, Управа је крајем јула одлучила да пред те службенике изађе с предлогом да ако то они сами желе, могу напустити службу и раније, с тим што ће редовно примати плату од децембра, да би затим добили право на отпремнину или откуп пензионих права, у зависности од тога да ли су та права стекли или не. Може се са сигурношћу рећи да је након овог обавештења, већ у прва три месеца највећи број јеврејских службеника напустио банку прихвативши понуђене услове. Како је у Београду и филијали у Новом Саду просечна старост јеврејских службеника била између 30 и 40 година док је само шест службеника било старо 40. и 54. године, право на пензију стекао је минимални број службеника. Неки од њих успели су да до краја 1940. године нађу нови посао, док је већина све до почетка рата, у априлу 1941. године и даље била без посла. Ипак, било је и службеника који су банку напустили после истека тога рока, што је био случај са др Жељком Полаком, који је изашао 31. марта 1941. године, а и са двојицом службеника филијале у Новом Саду, Имреом Мајером (изашао 3. априла 1941) и Армином Алтвером (1. јуна 1941).⁴¹ Разлог за то померање отказног рока од 3 до 6 месеци било је увођење „Уредбе о регулисању службених односа за случај позивања службопримца на војну дужност” од 10. августа 1940, према којој „позив службопримца на војну дужност... не прекида службени однос” (чл. 1), односно „ако се одлазак на војну дужност догодио после отказа службеног односа од стране службодавца, али пре истека отказног рока, овај отказ службе не важи” (чл. 5).⁴² Ови случајеви илуструју настојање Управе и Дирекције банке да се створи утисак уредног примењивања законских прописа Краљевине Југославије приликом спровођења одлуке о „рационализацији персонала банке”. Чак је 30. децембра 1940, на упорну интервенцију истог члана Управе Николе Берковића, Дирекција, у име „свих запослених”, упутила директорима Давиду Хохнеру и Мавру Канделу писмо захвалности за дугогодишњи беспрекоран, пожртвован и марљив рад, а и за допринос у унапређивању пословне политике те банке.⁴³

41 Види нап. бр. 21 и 25.

42 *Службене новине Краљевине Југославије*, бр. 182, 10.8.1940.

43 АЈ – 151, досије директора Давида Хохнера, 30.12.1940.

Примењивање законских прописа и само то писмо били су мала утеха за људе који су можда не својим капиталом, али свакако својим знањем и радом, чинили пуних дванаест година један од главних потпорних стубова Општег југословенског банкарског друштва. Њихово отпуштање из банке у лето 1940. године било је само наговештај много већих страхаота кроз које је тај народ у неким земљама европе већ пролазио и кроз које је тек требало да прође у годинама које су долазиле.

Summary

Vesna Aleksić

Dismissal of Jewish Employees from the Yugoslav General Banking Joint-Stock Company in 1940

Since 1938 Yugoslav Jews had the impression they lived in a country which considered them to be an interior political problem. This impression was reinforced by the anti-Semitic propaganda conducted in newspapers „Vreme,” and „The Balkans,” and the restraint reflected in „Politica,” and „Pravda,” newspapers with highest circulation. This was due the enormous economic and political influence which Germany had on the official Yugoslav policy and on 5 October 1940 (for the first time in the history of the Kingdom of Yugoslavia) resulted in discriminatory measures against Jews, Yugoslav nationals. Three months prior to issuing anti-Semitic decrees Yugoslav General Banking Joint-Stock Company, the bank with dominant German capital, without knowledge or approval of Yugoslav authorities, dismissed about 40 employees of Jewish origin among whom were several executives, deputy directors and procurers who had been for more than ten years main gateposts in the business policy of the bank. This was the first mass dismissal of Jews from a Yugoslav institution.

OPŠTE JUGOSLOVENSKO BANKARSKO DRUŠTVO A. D.

PRAVILNIK

o službi namještenika Opšteg Jugoslovenskog Bankarskog Društva a. d.
u smislu društvenih pravila (čl. 35 g/).

§ 1.

PISMO O NAMJEŠTENJU.

Svakom namješteniku izdaje se prigodom njegovog nastupa službe pismo o namještenju u obliku trgovačkog dopisa, u kojem su sadržani i uslovi službenog ugovora.

U koliko službeni odnos pojedinog namještenika ne bude uređen službenim ugovorom odnosno pismom o namještenju imade se isti prosudjivati isključivo po odnosnim zakonskim propisima kao: trgovački zakon, obrtni zakon, zakon o radnjama i po ovom pravilniku.

§ 2.

OPĆENITE DUŽNOSTI.

Nastupom službe kod Opšteg Jugoslovenskog Bankarskog Društva a. d. preuzima svaki namještenik obvezu, da svoj rad posveti isključivo interesima tog društva, te da povjerene mu poslove u smislu izdanih mu instrukcija i prema nalogima, koje će mu njegovi pretpostavljeni od slučaja do slučaja podjelivati, obavlja točno, marno i uredno.

Pridržano je u svako doba i isključivo direkciji društva da odredi, u kojoj će se grani poslovne djelatnosti zavoda pojedini namještenici trajno ili prolazno zaposliti.

Predstojnici odjeljenja imadu voditi brigu o tome, da podređeni im namještenici na način, koji se može u svako doba dokazati, budu obavješteni o sadašnjim i budućim općenitim instrukcijama te o posebnim propisima za dotično odjeljenje, koji su već zavedeni i koji će se u buduću zvesti. Njihova je također dužnost, da svojim podređenima dadu sva svrsishodna razjašnjenja i poduke i da strogo nadziru, da se sve instrukcije, nalozi i upute točno izvrše.

U ostalom je svaki namještenik dužan, da se po mogućnosti i sam postara, da sazna za sve propise, koji se odnose na njegovu službu.

Svaki je namještenik dužan, da sve općenite i posebne propise, koje je izdala direkcija ili po njoj na to ovlašteni organi, savjesno obdržaje te imade točno izvršivati sve službene naloge, koje će mu izdati njegov pretpostavljeni u okviru svog resora i djelokruga.

U pomanjkanju posebnih instrukcija imade namještenik da povjerene mu poslove obavlja onako, kako to narav posla i interes zavoda iziskuje te da, u koliko to stoji u njegovoj moći, unapredi interese društva i isto sačuva od štete.

Ako je koji namještenik u dvojbi ili sa sobom nije na čistu, da li je koji nalog ili uputa dana mu po njegovim pretpostavljenima dopustiva ili ispravna, to je ovlašten odnosno dužan, da u tom smjeru od direkcije zamoli uputu.

Namještenik ne smije primiti nikakav dar koji mu bude — izravno ili neizravno — ponudjen obzirom na njegov službovni rad, niti smije sebi ili svojim pribaviti odnosno osigurati ma kakove probitke ili koristi ni u kojoj god formi ili pod kojom god izlikom.

§ 3.

DUŽNOSTI ČUVANJA SLUŽBOVNE I POSLOVNE TAJNE.

Svi su namještenici dužni, da bezuslovno drže tajnim sve poslovne predmete, prilike i događaje, za koje saznadu u vršenju svoje službe ili obzirom na svoj službovni položaj.

Ova dužnost veže i one osobe, koje se više ne nalaze u službi društva. Svaka povreda dužnosti čuvanja službovne tajne kažnjiva je disciplinarno, u koliko: ne postoji zakonski propis, koji je protivan obdržavanju ove dužnosti.

§ 4.

VLADANJE U SLUŽBI.

U saobraćaju sa strankama je namještenik dužan pokazati najveću susretljivost i uslužnost, ali u tom saobraćaju ne smije dati nikakvih saopćenja ili obavjesti poslovne prirode osim ako davanje ovakvih obavjesti spada u specijalne dužnosti po njegovom djelokrugu.

Ista dužnost susretljivosti i uslužnosti važi i za međusobni saobraćaj među namještenicima, a naročito se imadu sa poštovanjem susretati međusobno pretpostavljeni i podređeni.

Svakom je namješteniku slobodno, ako se kojom odredbom ili uputom svoga pretpostavljenoga smatra opterećenim, povređenim ili zapostavljenim, da zbog toga iznese svoju pretpostavku odnosno žalbu neposredno pred po redu višeg pretpostavljenog ili kod direkcije odnosno kod organa, koji je po direkciji na to ovlašten.

§ 5.

VLADANJE IZVAN SLUŽBE.

Svaka presuda i svako vladanje namještenika izvan službe, koje je kadro da uzdrma povjerenje u njegovu pouzdanost, tvori prekršaj službovne dužnosti.

Namještenicima nije dozvoljeno, da kontrahiraju dugove ili da kao jamci za treća lica preuzmu platežne obveze.

Namještenici, koji se usprkos toga upuste spram trećih lica u platežne ili jamčevne obveze, kojima ne mogu udovoljiti iz svoje imovine ili prihoda tako, da na temelju ovakvih postojećih potraživanja, njihova beriva kod društva potpadnu sudbenoj zabrani ili pljenidbi, biti će po ravnateljstvu pozvani, da u roku, koji će im direkcija obzirom na konkretne prilike po svom rasudjenju staviti, dokažu, da su svoje vjerovnike podmirili. Ako dotični namještenik ovom pozivu u stavljenom mu roku ne udovolji ili ne dokaže, da je bez svoje krivice nesretnim slučajem došao u platežne neprilike, to može direkcija protiv njega disciplinarno postupati.

§ 6.

IZOSTAJANJE IZ SLUŽBE.

Ako je koji namještenik zbog bolesti ili prolazno iz drugih razloga zapriječen, da vrši svoju službu, to imade da ovu okolnost uz naznaku razloga bezodvlatno saopći predstojniku svoga odjeljenja te na zahtjev dokazati na odgovarajući način zapriječenje. Namještenik, koji zbog bolesti izostane, dužan je, da se na nalog zavoda dađe po zavodskom liječniku liječnički pregledati.

§ 7.

PREDAJA UREDSKIH KLJUČEVA.

Namještenici jamče za pomno čuvanje predanih im ključeva. Namještenik, kojemu su povjereni ključevi na pohranu, imade u slučaju svojeg izostanka od službe usljed bolesti, dopusta ili zaprečenja iz drugih razloga, kao i u slučaju premještenja, ili na nalog direkcije uz potvrdu pravovremeno predati odnosno ključeve predstojniku svog odjeljenja ili onom funkcionaru, koji je na primanje ključeva zvan temeljem specijalnih instrukcija i to tako, da se predusretne smetnji u poslovanju.

§ 8.

RADNO VRIJEME.

Trajanje i raspored radnog vremena određuje direkcija. Svaki je namještenik dužan, da prema potrebi također i blagdanom vrši službu.

§ 9.

UZGREDNO ZAPOSLENJE.

Nijedan namještenik ne smije bez pismene dozvole direkcije vršiti uzgredno zaposlenje ili zanimanje.

Dozvola izdana po direkciji može se po ovoj u svako doba opozvati: ako se uzgredno zanimanje namještenikovo protivni interesima društva; ako je isto makar samo djelomice zaprekom za izvršivanje dužnosti u zavodu; ako po svojoj prirodi i svojstvu krnji potpunu objektivnost namještenika u službi; ako to zanimanje dovodi do kojeg službenog čina namještenika bilo u njegovoj vlastitoj poslovnoj grani bilo u takovoj, koja je sa njegovom u vezi ili se na nju odnosi.

§ 10.

ZABRANA BURZOVNIH POSLOVA.

Spekulativni burzovni poslovi kao i drugi spekulativni poslovi za vlastiti ili za račun trećih lica, bilo u kojoj god formi kao i sudjelovanje kod ovakvih strogo su zabranjeni svim namještenicima društva.

§ 11.

SKLAPANJE BRAKA.

Svaki namještenik ima prije nego li sklopi brak ishoditi privolu direkcije. Ova mu se privola može uskratiti samo u slučaju, ako njegovi prihodi ne dotječu, da pokriju troškove staležu primjerenog kućanstva.

§ 12.

ADRESA STANA.

Svaki je namještenik dužan, da svoju adresu (stan) kao i izmjenu adrese prijavi personalnom odjelenju i predstojniku svog odjelenja. Isto tako imade sve promjene u svojim staleškim prilikama bezodvlatno personalnom odjelenju pismeno prijaviti.

§ 13.

BERIVA.

Beriva se namještenicima isplaćuju mjesečno unapred. Trinajsta plaća dospjeva 24. decembra svake godine. Ako se službovni odnos razreši sa ma kojeg razloga tečajem jedne koledarske godine, to će se namješteniku odnosno njegovoj svojti prigodom razrešenja službovnog odnosa isplatiti odgovarajući dio trinajste plaće za faktično službovno vrijeme u dotičnoj godini.

§ 14.

POREZI NA BERIVA.

Društvo plaća za svoje namještenike (aktivne kao i penzionisane) sve poreze, namete i prireze, koji se propišu na njihova beriva.

Ako se beriva namještenika s razloga, jer isti pored beriva od društva imade još drugi приход, oporezuju većom poreznom stopom nego li odgovara njegovim berivima kod društva, to imade dotičnik višak na porezu itd., iz vlastitih sredstava podmiriti.

§ 15.

OSIGURANJE PROTIV BOLESTI I KONTROLA OBOLJELIH.

Društvo nosi za svoje namještenike troškove zakonom propisanog osjeganja protiv bolesti. Potpore, što ih oboljeli namještenik dobiva u slučaju bolesti na temelju osiguranja proti bolesti, nesmiju se odbiti od njegovih beriva. Eventualna kontrola činovnika, koji su bolesti radi izostali od službe smije se vršiti samo po liječniku ili kojem činovniku, odnosno kod podvornika po drugom podvorniku.

§ 16.

PREDUJMOVI NA PLAĆE.

O podjeli beskatnatnih predujmova na beriva odlučuje direkcija. Predujmovi treba da se podjeluju samo u osobito obzira vrijednim slučajevima i to najviše do iznosa tromjesečnih beriva te se imadu najdulje u 2 godine otplatiti.

§ 17.

DOPUSTI.

Trajanje i vrijeme dopusta za oporavak određuje direkcija.

§ 18.

OPSKRBNINA U SLUČAJU NESPOSOBNOSTI ZA RAD I MIROVINA.

Pravo namještenika na opskrbninu u slučaju nesposobnosti za rad odnosno na mirovinu uređeno je po pravilima penzionog fonda.

§ 19.

DISCIPLINARNI RED.

Svi namještenici društva podređeni su isključivoj disciplinarnoj vlasti direkcije. Nezmatne prekršaje kazniti će direkcija usmenim opomenama ili pismenim ukorima. Teže prekršaje kazniti će direkcija po postojećim zakonskim propisima (trg. zakon, obrtni zakon itd.)

§ 20.

Direkcija je ovlaštena, da namještenika od jednog zavoda odnosno podružnice, afilacije ili poduzeća, koje sa bankom stoji u poslovnoj vezi, dodijeli ili premjesti drugom zavodu odnosno podružnici, afilaciji ili poduzeću, koje sa bankom stoji u poslovnoj vezi, te je svaki namještenik dužan, da se takovom nalogu pokori. Putni troškovi i primjerene putne dnevnice će se dotičniku likvidirati. Namještenici, koji vode vlastito kućanstvo, imadu u slučaju premještenja pravo na selidbene troškove.

§ 21.

RAZREŠENJE SLUŽBOVNOG ODNOSA.

Službovni se odnos razrješava :

1. Smrcu namještenika.
2. Dobrovoljnim istupom namještenika iz službe društva.
3. Otkazom službovnog odnosa sa strane društva u smislu postojećih zakonskih propisa.
4. Penzionisanjem na temelju pravila penzionog fonda.

Ovime se podvrgavam gornjim propisima ovog pravilnika o službi, te se obvezujem ove propise najtačnije izvršavati.

Belograd, dne *26. decembra* 19*88*

Jiđor Ljicker